

A SZÁZÉVES HÁBORÚ ELSŐ ÉVTIZEDEINEK MÍTOSZA
ÉS SZIMBÓLUMRENDSZERE;
A NEMZETTUDAT KIALAKULÁSA

(*Le Moyen Age*, t. LXXXIX. 1983:1. 85–99)

A középkori nacionalizmus kérdése már számtalanszor felvetődött, s a kérdés megítélésében a tudósok véleménye nemcsak igen eltérő volt, hanem ellentmondó is. Kohn a nacionalizmus modern jellegét hangsúlyozza, amely szerinte összeegyeztethetetlen úgy a feudalizmussal, mint a kereszténység egyetemességével.¹ Huizinga ezzel szemben úgy véli, hogy a nacionalizmus mindenfajta társadalmi élet egyik jellemvonása, az emberi társadalom ősi ösztöne,² Guenée, Keeney és Post pedig rábukkanni véltek egy középkor végi nacionalizmus kezdeményeire, amely azonban a tér és az idő függvényében lehet gyengébb vagy erősebb.³

De a történészeknek a középkor végi nacionalizmus meglétére vonatkozó bizonytalansága mögött is egyértelműen felfedezhetjük annak bizonyosságát, hogy létezett egy állami szerkezet, amelynek két tartópillére a király és a királyi hivatal; azonban igen fontos annak felkutatása, hogy a különböző társadalmi-gazdasági csoportok milyen mértékben azonosultak ezzel a struktúrával, hogy milyenek voltak politikai rugóik, hogy a különféle irodalmi műfajok, jellegük és az alkotók révén, mennyire befolyásolták a kor ideológiáját, valamint hogy ezeket a műfajokat nem tekinthetjük-e joggal a társadalmi spektrumot többé-kevésbé hűen tükröző forrásnak.

Jelen tanulmány a tizennegyedik század első felének Franciaországát és Angliáját veszi közelebbről szemügyre; e két nyugat-európai nagyhatalom közös vonása, hogy minden erejével azon volt, hogy a monarchikus hatalom megerősítésével gátat vessen az anarchikus erőknek.⁴ Ezen kívül pedig, a százéves háborúban való szembenállásuk arra készítette őket, hogy önvizsgálatot tartsanak. Azok a nemzeti mítoszok és szimbólumok, amelyek a középkori nacionalizmusra új fényt vetnek, ebben a történelmi keretben kristályosodtak ki.

Hertz már régebben kiemelte, hogy a háború mennyire a katalizátor

*Haifai Egyetem

1. szerepét játszotta a nacionalizmus kialakulásában. A külső veszéllyel való megküzdés felgyorsította azt a folyamatot, amelyben a közös föld, nyelv, vallás, vagyis egy egész civilizáció összetartó ereje kialakulhatott.⁵ A nemzeti szimbólumok megszületése csak megerősítette ezt a kohéziót, mivel nagyban hozzájárult sajátos jellegük, azaz egy mitikus és családi múlt kiválásához. A múlt és annak szimbólumai önvédelemül szolgáltak egy olyan válságállapottal szemben, amelyet a tizennegyedik század embere nem értett.⁶ Furcsa módon a mitikus múltba való menekülés némiképp igazolta a jelen valóságát, és utat tört egy jövőbeli nemzettudat kialakulásához.

2. A nemzeti sztereotípiák kialakulásának elején az első ihletforrás a szent király képe. Klodvig, Martell Károly, Nagy Károly, Szent Lajos erkölcsi tekintélyével vette kezdetét az, hogy a Capetingek „Krisztus lovagjai”-nak tekintik magukat. A tizennegyedik század elején az a névtelen prédikátor, aki a flamand háborúk alatt a franciákat buzdította, már a francia király, a katolikus hit, az Egyház és a Szent Föld oszthatatlan egységéről beszél. Bármily cselekedet, amely a király szellemét sérti, a keresztény társadalom alapvető értékei elleni támadásnak minősül.⁷

† A tizennegyedik század első felében Franciaországot igencsak sújtó dinasztikus küzdelmek mitsem változtattak ezen a helyzeten. Ellenkezőleg, az első Valois-k gyengesége csak hangsúlyozta a keresztény király képével való azonosításukat. Guillaume de Nangis munkájának folytatói VI. Fülöpöt úgy állítják be, mint *verus catholicus ac pugil Christi fidei fortissimus* (igaz katolikus és Krisztus hitének erős harcosa).⁸ Az első négy Valois krónikája még kategorikusabb, *par ce qu' il fut dit que le roy de France estoit le plus noble roy des crestiens et que c'est chose notoire par toute crestienté* (mivel megmondattott, hogy a francia király a keresztények legnemesebb királya és ez közismert dolog az egész keresztény világban⁹). Ez a szellemi felsőbbrendűség az ideológiai ellensúly szerepét volt hivatva játszani az angolok politikai és katonai téren megnyilvánuló fölényével szemben.

Az angol királyok, akiket nem övezett a capeting királlyá avatás dicső glóriája, az egyház iránti odaadásukban semmivel sem maradtak el a franciák mögött. II. Edward például a skótokkal való összetűzést úgy állítja be, mint az „angolok” harcát ezekkel a „lázadókkal és a korona ellenségeivel”, akik persze templomrombolók is, és a keresztények vérszívói.¹⁰ III. Edward és VI. Fülöp nem csupán a francia koronáért versengett egymással, hanem azért is, hogy melyikük adózik ősibb tisztelettel az egyháznak és a hitnek. 1339-ben a kardinálisokhoz intézett levelében Edward a következőképpen mutatja be az angol királyokat: *illustres Christi pugiles, fidei athletas, sanctae Romanae matris ecclesiae amantissimos zelatores,*

ejusque mandatorum devotissimos servatores (Krisztus kiváló harcosai, a hit bajnokai, a Római Anyaszentegyház buzgó szerelmesei, az ő rendeleteinek odaadó szolgálói¹¹).

Egy nagyobb, nemzeti egységet megszemélyesítő király képe mindkét esetben a konfliktusok politikai természetének semlegesítésére szolgált. A felkent király által viselt háborúk új dimenziót kaptak, mivel most már nem csupán politikai és történelmi szükséglet hívta életre ezeket, hanem az isteni akarat; a politikai küzdelmek más síkra terelődtek, a *Bellum Justum*, az igaz háború síkjára. Az avignoni pápasággal való kiegyezés csak növelte a királyt övező szent dicsfényt, hiszen sikere érdekében egyházi büntetéseket is foganatosíthatott. A 14. század elején a Flandriát és Skóciát sújtó egyházi átkok és kiközösítések csupán egyetlen kézzelfogható eredménye az egyházi és a világi igazságszolgáltatás között létrejött meg egyezésnek.¹²

A százéves háború, a keresztény igazhitűség két bajnokának szembeállításával meggyorsította a nemzeti szimbólum elszemélytelenedésének folyamatát: a keresztény király képe új fogalomnak adta át a helyét; megszületett a keresztény nemzet fogalma.¹³

A százéves háború idején élt emberek tisztában voltak a harc egész problematikájával. Egyes krónikások ebben a keresztények között folyó küzdelemben a Sátán kezét látták, amely mindkét köztársaságra csak bajt hozhat – vélték.¹⁴ Mások viszont a „*Propter peccatorum*”, a bűnökért való bűnhődés hagyományos módján elemezték a katasztrófát.¹⁵ Ez az értelmezés különösen az angol krónikákban feltűnő, amelyekben szinte újjonganak a franciák fölött aratott győzelmek miatt. Az angolok számbeli kisebbsége dacára Crécyben és Poitiers-ban aratott győzelmeiket annak fényes bizonyítékának tekintették, hogy az Isten az angolokkal összejárt-szik a franciák ellen.¹⁶

Huizinga már régen felfigyelt rá, hogy válságidőszakban komoly hajlam mutatkozik egy „általános elidegenedés”-re: a válság tagadása a múlt megszépítését váltja ki.¹⁷ A 14. századi Franciaországban, amelyet a harcmezőn elszenvedett vereséget csak hangsúlyosabbá tevő anarchia jellemezett, a dicsőséges múlt felelevenítésének folyamata arra szolgál, hogy a képzelet világába való meneküléssel ellensúlyozzák az aggasztó valóságot. Szép János megmondta: „*et est grand pitié et dommage quant par mauvais conseil le royaume de France, qui tout le monde avait surmonté de honneur, de sens, de clergie, de chevalerie, de marchandise et de toutes bontez, est ainsi triboulez et a tel mischief alé par ses anemis...*” (Nagy kár és veszteség, hogy rossz tanács miatt a francia királyságot, amely az egész vi-

lágot túlszárnyalta dicsőségben, értelemben, tudományban, lovagiasságban, portékáiban és minden egyéb javaiban, ellenségei ilyen ínségbe és ilyen bajba sodorták...¹⁸⁾ Vagy pedig Guillaume de Nangis utóda, akik másutt a múlt és a jelen közötti szakadékot hangsúlyozzák: *tunc enim terra et patria illa Franciae, quae antea, prae omnibus regnis mundi et partibus, gloria et honore et divitiis pacisque praeconio secura, et omnibus bonorum affluentis fuerat opulenta, incoepit magis ac magis haberi contemptui, et aliis nationibus, proh dolor! in derisum esse, et in opprobrium aliorum* (akkor ugyanis Franciaország ama földje és hazája, amely azelőtt a világ valamennyi országát és részét megelőzve dicsőségben és megtiszteltetésben és gazdagságban és a béke magasztalásában biztonságban élt, és a javak mindenféle bőségében gazdag volt, lassan mindinkább a megvétség tárgya lett, és más nemzetek szemében is – ó fájdalom! – nevetségessé lett és mások előtt szégyenteljessé vált.¹⁹⁾

Az összehasonlításból születő sérelem az ellenség újrameghatározásának szándékát váltja ki; ezt az erőfeszítést olvashatjuk ki akár a Szép János korabeli krónikákból, akár pedig az első négy Valois-féle Krónikából: *car Anglois ce que ils pensent, ils veullent qu' il soit fait* (mert az angolok, bármit gondolnak, azt akarják, hogy úgy is legyen.²⁰⁾ Az összeomlás az ellenség újraértékeléséhez vezetett, ez pedig már nem fért össze a múltbeli sé mákkal; az ellenség megváltozott, újra meg kellett ismerni, vagyis új meghatározást találni rá.

Az irodalmi tehetséggel megáldott Froissart egész krónikáján végig az angolok leírására törekszik; ez a leírás minden pontjában megegyezik a *Germania* Tacitusának leírásával.²¹⁾ Úgy véli, hogy az angolok viszonya a királyhoz pusztán haszonelvű, *car ja ne l' ameront (le roi) ne honneront, se il n' est victorieux, et se il n' aime les armes et la guerre a ses voisins, et par especial a plus forts et a plus riches que il ne soient... Englès sont de marvilleuses conditions chant et boullant, tos esmeu en ire, tar apaisié ne amodé en douçour; et se delittent et confortent en batailles et en ocisions. Convoiteus et envieus sont trop grandement sus le bien d' autrui et ne se pueent conjoindre parfaitement ne naturelement en l' amour ne aliance de nation estragne, et sont couvert et orgueilleus. Et par especial desous le solei n' a plus perilleus peuple, tant que de hommes mestis, comme il sont en Engleterre* (mivel nem is szeretnék [a királyt], nem is tisztelnék, ha nem lenne győztes, ha nem szeretné a fegyvert, ha nem szívesen viselne hadat legkivált a nála erősebb és gazdagabb szomszédai ellen ... Az angolok előkelőek, énekes kedvűek (boullant), mind könnyen gerjed haragra, nehezen békél meg és hajlik a szép szóra; kedvüket lelik a csatákban és a gyilkolás-

ban. Sívárognak és irigykednek a mások javai után, és természetüknél fogva nem tudnak szeretetben vagy szövetségben élni idegen nemzetekkel, egyebekben pedig zárkóztak és büszkék. És nincs ártalmasabb nép a nap alatt, nincs sehol annyi kevert népség, mint Angolföldön).²² Az angoloknak a franciákkal szemben tanúsított agresszivitását talán a két nép között hiányzó nyelvi kommunikáció indokolja: *il n'entendent point bien tous les termes dou langage de France* (nem értik jól Franciaország nyelvének minden kifejezését ²³).

De túl a nyelvi sajátságokon, amelyeket Froissart említ, mégiscsak lehetséges valamiféle kommunikáció, éppen a szimbólumrendszer révén.

A szimbólum mindig az önmaga és a világ fölött elmélkedő ember alapvető kifejezési formája volt, a kritikus távolságtartás és a projekció legfőbb eszköze. A szimbólumalkotás képessége teszi lehetővé számára, hogy birtokba vegye a világot és kapcsolatot teremtsen a többi emberrel.²⁴

A *Liliom regényében* (Le Roman de la fleur de lys, 1338) Guillaume de Digulleville inkább a természetfelettihez fordul, amikor az Istenség és Franciaország közötti különleges viszonyt kívánja bizonyítani. A lilium felkenés, a hősiesség, valamint azon adományok jelképeként tűnik itt föl, amelyeket Franciaország és a király, az Egyház védnöke kapott az Istentől. Ez a lilium-szimbólum, amellet, hogy a franciák számára az identifikáció szerepét tölti be, lassanként a többi nemzettől való különbözőség képévé is vált:

*Aucuns ont signe de lieppars,
aucuns d'aigles qui de deux pars
regardent et ont doubles testes,*

Kiket a leopárd jelöl,
kiket a sas, amely két felől
néz és kettős a feje is;

A francia király jelvénye pedig olyan,

*Que doubteront aigle et grifon,
que devant lui fuiron lieppars*

Hogy fél tőle sas és griffmadár,
hogy előle futnak a leopárdok.²⁵

A liliumvirág ily módon francia attributómmá lett. Nem csupán nemzeti szimbólum, hanem *crestienté... paix et justise... foy et franchise... amour et chevalerie* (keresztység... béke és igazság... hit és becsület... sze-

relem és lovagiasság)²⁶ jelképe is. Ez lesz tehát Franciaország pajzsa az angol leopárdal szemben, amely a hamisságot és az árulást jelképezi, vagy a kétfejű német sassal szemben, amely a kettősség jelképeként igencsak szörnyű kép.

Ezekből a versekből is kitűnik a szimbólum pszichológiai veleje: világos, hogy az ismerős terminológiával konkretizált nemzet fogalom szorosabbá teszi a közösséggel való kapcsolatot, és éppen ezáltal megnyugtató elv lesz az egyén számára is.²⁷

Mindebből az következik, hogy a szimbólumnak, valamilyen furcsa ambivalens módon, egyszerre van biztonságot és bizonytalanságot nyújtó jellege; egy nemzet szimbólikus ábrázolása fordított arányban áll egy másik nemzet hasonló ábrázolásával; mivel ennek biztonsága a másik bizonytalanságának függvénye.²⁸ Ez a jelenség világosan észlelhető *Az Angolföld és Flandria lázongásáról írott költemény*-ben (Le dit de la rébellion d'Angleterre et de la Flandre), amely szerint az angol múlt nem egyéb, mint *grant fraude et barat* (nagy csalás és árulás), majd erre a következtetésre jut:

*Que tel lyon²⁹ et tel lyepart
plus ne traie de ceste part,
deça signorier ne vingne.*

Se oroszlán, se leopárd
Ne jöjjön e határon át,
Úr se igen merészkedjen.

Itt nem csupán a költő óhajáról van szó, mert mindjárt ott találjuk a múltból levont és már megmásíthatatlan tanulságot:

*Englois onc François n'ama,
Male dragie entr'eulz y a;
Hui sont en pais, demain en guerre...
Riens n'i vault, foy ne serement.*³⁰

Angol és Francia nem barát,
Gonoszság van közöttük;
Ma béke van, holnap háború...
Ezen nem sejt semmi, se hit, se eskü.

Egy tisztán kirajzolódó törekvést vehetünk itt észre. A szeretett népeknek pozitív attribútumaik vannak, míg az ellenséges népekre ráaggatják a legcsúfabb jelzőket.³¹ Ez a költemény a nemzeti szimbólumot a valóságos világ lényeinek, oroszlánoknak, leopárdoknak a világába ülteti, amelye-

ket a féltékenység és a szerelem, a gyűlölet és a hűség érzései hevítenek. A nemzeti jelképek megszemélyesítésének azok a korlátok szabnak határt, amelyekbe az ember absztraháló és kombináló képessége ütközik.³² A La Manche túlsó oldalán, a honfitársaik győzelmét megéneklő angol szerzők szintén felidézik a múltat, csak nem a franciák melankólikus hangján, hanem annak biztos tudatában, hogy a múltbeli dicsőség a jelenben is állandóan ott van.³³ Az *An invective against France* (Förmedvény Francia-hon ellen, 1346) c. költeményben a virág- és a leopárd-szimbólum sokkal nagyobb erővel jelenik meg:

*Anglia regna mundi, rosa, flos sine spina
Mel sine sentina, vicisti bella marina...
Anglica gens humilis, pia, pauper et absque vigore,
Vicit cum jubilis Francos labente cruore.*³⁴

Anglia, te világ trónusa, rózsa tövis nélkül
Te szintiszta méz, aki győztél a tengeri háborúban...
Az alázatos, jámbor, szegény és erőtlen angol nép
legyőzte újjongva a frankokat, nagy vérontás közepette.

Egy másik politikai költeményben, a *Battle of Nevile Cross*-ban (Nevil Cross csatája) hasonló kifejezésekkel találkozunk:

*Rex leo vincetur, cor, cauda, caput ferietur;
Vincet rex aquila, regula, flos simila...
Est leo rex Francus, Anglicus est aquila...*³⁵

Legyőzik az oroszánkirályt, eltalálják szívét, farkát, fejét;
És győz a saskirály, szálegyenes, virághoz hasonló...
Az oroszlán a frank király, az angol a sas...

Jean de Bridlington próféciáiban az angol király *taurus* (bika), a francia *gallus* (kakas), a skót pedig *cancer* (rák).³⁶ III. Edward a leírásban *taurus erit fortis... audax veluti leopardus* (a bika erős... olyan merész, mint a leopárd). A jövendöléshez írott kommentárjaiban a szerző így értelmezi ezeket a mellékneveket: a bika a fizikai erőt jelenti, a leopárd pedig az ellen-séggel szemben tanúsított bátorságot.³⁷ A flamandok pedig a szerző szerint azért kapták a „disznó” gúnynevet, *propter eorum immunditiam et bestilitatem* (mivel tisztátalanok és durvák)³⁸.

A legrosszabb azonban Franciaország királyának jut:

*Francia, foeminea, pharisaea, vigoris idea,
Lynxea, viperea, vulpina, lupina, Medea
Callida, syrena, crudelis, acerba, superba...
Sub duce Philippo Valeys, cognomine lippo...*³⁹

Franciaország, te nöstény, farizeus, erőeszmény,
 olyan vagy, mint a hiúz, a vipera, a róka vagy a farkas,
 ravasz Médea, te szirén, kegyetlen, ádáz, gőgös...
 a vezetőd Valois Fülöp, akinek csúfneve: csipás...

Szemben a keresztény motívumokból merítő királyi krónikákkal és nyilatkozatokkal, a dalok és jövendölések növényi és állati szimbólum-rendszert használnak. A 14. század embere, mikor önmagáról vagy más nemzetekről vall, gazdag szimbolikával él; általában a virágok, de különösen a liliom, oroszlánok, leopárdok, farkasok, sasok, mind megannyi eszközül szolgál olyan elvont eszmék kifejezésére, mint amilyen például az e korban ébredező nemzettudat. A primitív ember azon törekvése, hogy a természettel azonosítsa magát, a középkor növényi és állati szimbólum-rendszerében tükröződik.

Az ókor is a virágon keresztül fejezte ki a szerelmet, a tisztaságot és a szépséget; sőt, a liliomvirág a kiválasztott nép biblikus fogalmát jelképezte (Hos. XIV.5.). A liliom „reneszánsza” a 14. században új jelentőséget nyer: a nemzettudat képviselőjévé válik. Az oroszlán a hatalmat és az uralkodást szimbolizálta (Gen. XLIV.9.), állkapcsa az erő és bátorság jelképe (Joel I.6.), büszke és kegyetlen természete az ellenség gonoszságának leírásában játszott szerepet (Zsolt. X.9.). A farkas a kegyetlenség szimbóluma (Gen. XLIX.27.), az igazságtalanságé (Ezék. XXII.27.) vagy a vadságé (Hab. I.8.). A leopárd tompora a gyorsaságot idézi (Hab. I.8.), az ügyességet és az uralkodást (Dán. VII.6.). A sas pedig isteni jel gyanánt élt (Ezék. I.10.); a kicsinyei iránti szeretetét ahhoz a szeretethez hasonlították, amellyel Isten szereti a zsidó népet (Deut. XXXII.11.).

Mindez a szimbolika azonban nem egyedül a zsidó nép sajátja. Az Ótestamentumot jól ismerő középkori társadalom önállósította ezeket a bibliai képeket, és a nemzettudat optikájába állította azokat.

A forrásokban igen gyakran előbukkanó állatmitosz azonban nem bizonyult elegendőnek valamennyi érzelme kifejezésére. Katonai győzelmeikkel az angolok is részesei lettek a kiválasztott népet illető javaknak, ami addig csupán a franciák monopóliuma volt.⁴⁰ Saul és Dávid jól ismert története a VI. Fülöp és III. Edward közötti viszonyt volt hivatva megjeleníteni. Természetesen III. Edwardot Dáviddal azonosították.⁴¹ A bibliai örökség nem pusztán a királynak juttatott a dicsőségből, hanem környezetének is. A bárók az igazak megtestesítői voltak. Noé, Jób, Dániel... Loth, Sámson és Salamon magvai.⁴² A David Bruce elleni harc egyik hőstét, Henry Percyt „Macchabeus”-nak nevezték el, mivel ez volt a közös nevezője vala-

mennyi angol harcosnak. Így tehát, aki részt vesz a „szent háborúban”, az mind részesül az isteni kegyelemben.⁴³ Ezzel párhuzamosan persze, az el-lenség elnevezésében is a bibliai forrásokból merítették. A skótokat csak „Leviathán”-nak (Ézs. XXVII.1.; Jób III.8.) hívták, a skót összeesküvőzt Kórét, Dáthán és Ábiráméhoz (Nu. XVI.27–33.) hasonlítják, fajtájuk pedig olyan, mint a Gabalitaké, Ammonitaké és Hagarénusoké (Zsolt. LXXXIII. 6–7.).⁴⁴

Az eddig alapul vett példák új megvilágításba helyezik a középkori nacionalizmus és a szimbolizmus mint kifejezési eszköz szerepének kérdését.

A százéves háború korának a forrásait összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy igen nagy eltérés van a krónikák, valamint az egyéb irodalmi műfajok között. Persze ezeknek a forrásoknak igen eltérő indíttatásuk volt. A daloknak és jövendöléseknek – mint eredetileg szóbeli műfajoknak – a hallgatósághoz kellett szólniuk, ezért is vannak teli olyan sztereotip képekkel, amelyek ma már begyökereztek a népi gondolkodásba. A krónika viszont szűkebb közönséghez szól. Feladata az, hogy a múltat megörökítse a jelenben és a jövőben.

Maga a százéves háború korabeli krónika is szükségesnek érezte, hogy együtt haladjon a történelmi folyamattal. Ennek ellenére azonban hű maradt az isteni beavatkozás elvén alapuló történetírási hagyományhoz. Se aktívan, se passzívan nem vesz részt a nemzettudat fejlődésében-fejlesztésében. Az isteni determinizmus olyan mély nyomot hagy rajta, hogy kiszorul a valóságból. Szempontjait egyáltalán nem befolyásolják a való élet eseményei, sem a százéves háború kialakította helyzet. Mintha téren és időn kívül alkották volna meg.

A két másik forrás, a királyi kijelentések, dalok és jövendölések azonban egészen mások. Annak ellenére, hogy nyelvében és szimbólumrendszerének kifinomultságában a két műfaj eltérése igen szembetűnő, mégis úgy tűnik, hogy mindet az a közös erőfeszítés határozta meg, hogy pontos és hű legyen. A százéves háború katalizátorként szolgált. A veszéllyel szemben a király és a nép egyaránt szükségét érezte, persze mindegyik a maga nyelvezetén, hogy a belső összetartást fejezze ki. A „Nemzet” fogalma a 14. század embere számára igen elvont és távoli fogalom volt, ezért is volt szükségük a felkent király által megszemélyesített konkrét képre. Ugyanaz a gondolat éltette mindkettőjüket. A nemzeti egység megvalósításához azonban az kellett, hogy ez a két konvergáló tudati világ találkozzék; egyrészt tehát a királyi párt, amely a nép felé tartott; a királyi propaganda révén megkezdődött egy lefelé irányuló mozgás. Másrészt a népi szimboli-

ka a királlyal való azonosulás szükségletét fejezte ki. Mindkét fél megértette, hogy csak kölcsönhatásukban kristályosodhat ki a nemzetfogalom.

Jegyzetek

1. *H. Kohn*, The idea of nationalism: A study of its origins and background. New York, 1933. 78–79.
2. *J. Huizinga*, Men and Ideas: History, the Middle Ages, the Renaissance. New York, 1960. 97–99.
3. *B. Guenée*, Etat et Nation en France au moyen Age. *Revue Historique* CCXXXVII. köt., 1967. 17–30; *B. Keeney*, Military service and the development of nationalism in England, 1272–1327. *Speculum*, XXII. köt., 1947. 534–49; *G. Post*, Two notes on Nationalism in the Middle Ages. *Traditio*, IX. köt., 1953. 281–320. A következő munkákkal egészíteném ki: *J. Strayer*, The laicization of French and English Society in the XIIIth century. *Speculum*, XV. köt., 1940. 76–86.; *B. Shafer*, Nationalism: Myth and Reality. New York, 1955. 59–63, 67–71; *L. Loomis*, Nationality at the Council of Constance: an Anglo-French dispute. *American Historical Review* XLIV. köt., 1939, 508–27.
4. *A. Goodman*, A History of England from Edward II to James I. New York, 1977, 159–160. *R. Cazelles*, La société politique et la crise de la royauté sous Philippe de Valois. Paris, 1958. 71–72.
5. *F. Hertz*, Nationality in History and Politics. Londres, 1944. 127–18.
6. *G. Duby*, Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme. 1978, 21.
7. *Qui contra regem invehitur, laborat contra totam ecclesiam, contra doctrinam catholicam, contra sanctitatem, et iustitiam et Terram Sanctum.* (Aki a király ellen támad, az az egész egyház, a katolikus hit, a szentség és igazság, valamint a Szentföld ellen dolgozik.) *D. Leclerq*, Un sermon prononcé pendant la guerre de Flandre sous Philippe le Bel. *Revue du Moyen Age latin*, I. k. 1945. 165–72.
8. *H. Geraud* (kiadó) Chronique latine de Guillaume de Nangis de 1113 à 1300, avec les continuations de cette chronique de 1300 à 1368, Paris, 1843. ad. a. 1333. 137.
9. *M. S. Luce* (kiadó) Chronique des quatre premiers Valois (1327–1393). Paris, 1862, ad. a. 1353. 24.
10. *T. Rymer*, Foedera, Conventiones, Literae... La Haye, 1739–1745, reprod. 1967. 1–4, 197. 2–1, 70, 99.
11. *W. Stubbs* (kiadó): Gesta Edwardi Tertii auctore Bridlingtoniensi, in: *Chronicles of the Regins of Edward I and II*, Rolls Series, II. Londres, 1882, ad. a. 1339. 146.
12. A pápa skóciai politikájáról vö.: *Foedera*, i. m. I–II. köt. 49, 52; II–I. köt. 134, 189, II–II. 6, 11. 46, 77. stb. Flandriáról vö.: *Registrum Clementis Papae V*, kiadta cura e studio monachorum Ordinis S. Benedicti. Rome, 1885–92. n° 1680; *Coulon et Clemencez* Lettres secrètes et curiales du Pape Jean XXII relatives à la France, reprod. 1965. N° 74, 75, 202, 204, 206, 216, 219, 1051 stb.

13. Nogaret már a század elején megmondta: *Natio Gallicana, natio notorie Christianissima* (A gall nemzet közismerten a legkeresztényibb nemzet), *P. Dupuy, Histoire du différend d'entre le pape Boniface VIII et Philippe le Bel*. Paris, 1655, okmányok 335.
14. Chronique latine de Guillaume de Nangis, i. m. ad a. 1340. 137.
15. Chronique de Richard Lescot, *J. Lemoine* (kiadó), Société de l'histoire de France. Paris, 1896, ad a. 1345. 74. Ez ugyanaz a beállítottság, mint amit Guillaume de Nangis követőinél láthatunk a flandriai háborúk alatt: *non fuit opus hominum sed Dei* (nem emberi munka volt, hanem isteni), Chronique latine de Guillaume de Nangis, i. m. ad a. 1328. 100.
16. *Robertus de Avesbury: De Gestis Mirabilibus Regis Edwardi Tertii*, *E. Thompson* (kiadó), Rolls Series. Londres, 1889, ad a. 1346. 369; *Eulogium Historiarum*, *F. Haydon* (kiadó) Rolls Series, Londres, 1863, III. köt. ad a. 1346, 210; ad. a. 1356, 224–25; *H. Knighton: Chronicon*, *J. Lumby* (kiadó), Rolls Series. Londres 1895. II. köt. ad a. 1356, 88–90. Szép János tisztában volt ezzel az irányzattal, és helyeselte is; a Poitiers-i angol győzelem után ezt mondta: *laquelle chose doihvent bien les Angloys et les Gascons faire mettre en leurs croniques, si belle aventure n'avint a poy de gens en crestienté*, *Chronique de Jean le Bel* (ezt a dolgot az angoloknak és a gaszkonyiaknak bele kell venniük a krónikájukba, mivel a kereszténység körében kevés embernek jut ilyen szép kaland), *Chronique de Jean le Bel*, *J. Viard és E. Déprez* (kiadók), Société de l'histoire de France. Paris, 1904. ad a. 1356. 235.
17. *J. Huizinga, The Waning of the Middle Ages*. Londres, 1924. repr. 1970. 28–29.
18. Chronique de Jean le Bel, i. m. ad a. 1346. 66–67.
19. Chronique latine de Guillaume de Nangis, i. m. ad a. 1346. 246.
20. Chronique des quatre premiers Valois, i. m. ad. a. 1328. 2.
21. *Tacitus, Germania*. *U. Zernial* (kiadó). Berlin, 1890. 39–41.
22. *Freissart: Chroniques*. *G. Diller* (kiadó). Paris, 1972. 42; lásd még 207, 172, 221.
23. uo. 189.
24. *J. Grand'Maison, Symboliques d'hier et d'aujourd'hui*. Montréal, 1974. 20.
25. *A. Piaget, Un poème inédit de Guillaume de Digulleville: le Roman de la fleur de lis. Romania*, LXII. köt. 1936. 336.–337.
26. *Gervais du Bus, Le Roman de Fauvel. A Langfors* (kiadó) Paris, 1914. 116.
27. *J. Fishman, An examination of the process and function of social stereotyping. Journal of Social Psychology*, XLIII. köt. 1956. 40.
28. *K. Building, The Image*. Michigan, 1966. 114.
29. Az oroszlán a flamandok jelképe. Egy másik korabeli dal az oroszlán állkapcsával (clauwaerts) jelenítette meg a flamandokat; Vö.: *F. Van Kalken, Histoire de Belgique*. Bruxelles, 1944. 115.
30. *A. Coville, Poèmes historiques du début de la Guerre de Cent Ans. Histoire littéraire de la France*, XXXVIII. köt. 1849. 264–66.
31. *W. Scott, Psychological and Social correlates of International Images*, in: *International Behavior*, H. Kelman (kiadó). New York, 1965. 100; *J. Salazar et G. Marin, National stereotypes as a function of conflict and territorial proximity. The Journal of Social Psychology*, CI. köt. 1977. 13–19.

32. *M. Farbridge*, *Studies in Biblical and Semitic Symbolism*. New York, 1923. 53–55.
33. Boulding, i. m. 110–12.
34. *T. Wright* (kiadó) *Political poems and songs relating to English History composed during the period from the accession of Edward III to that of Richard III*, *Rolls Series*, London, 1859. I. köt. 35–40.
35. Uo. 41. Az asszír emlékekben a sasnak az oroszlánnal szembeni felsőbbrendősége a szellem és a fizikai erő közötti viszonyt volt hivatva megjeleníteni; Vö.: *Farbridge*, i. m. 83.
36. *Wright*: i. m. 126.
37. Uo. 137–38.
38. Uo. 204–205.
39. Uo. 26.
40. *J. Strayer*, *France, the Holy Land, the Chosen People and the Most Christian King*, in: *T. Rabb et J. Seigel* (kiadók) *Action and Conviction in Early Modern Europe*. Princeton, 1969. 3–16.
41. *Wright* i. m. 30, 96, 99, 166 stb.
42. Uo. 56.
43. Uo. 45, 106, 52.
44. Uo. 42.